

Марчак Віталій Ярославович –
доктор юридичних наук, доцент

СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ДОТРИМАННЯМ ПРАВ ЛЮДИНИ ЗГІДНО З КРИМІНАЛЬНИМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Проаналізовано механізм здійснення судового контролю за дотриманням прав людини відповідно до норм нового кримінального процесуального законодавства України. Досліджено одну з основних функцій судового контролю у кримінальному провадженні, яка зобов'язана визнати недопустимими докази, отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини.

Ключові слова: права та свободи людини; судовий контроль; досудове розслідування.

Проанализирован механизм осуществления судебного контроля за соблюдением прав человека в соответствии с нормами нового уголовного процессуального законодательства Украины. Исследована одна из основных функций судебного контроля в уголовном производстве, которая заключается в обязанности суда признать недопустимыми доказательства, полученные в результате существенного нарушения прав и свобод человека.

Ключевые слова: права и свободы человека; судебный контроль; досудебное расследование.

The article analyzes making of judicial review of human rights observance in accordance with the norms of new criminal procedural legislation of Ukraine. It researches one of the main functions of judicial review in criminal investigation: to recognize evidence taken with violation of human rights and freedoms to be impermissible.

Keywords: human rights and freedoms; judicial review; pretrial investigation.

В умовах правової держави кримінальні провадження мають розслідуватися з дотриманням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями. Специфіка кримінальної процесуальної діяльності прокуратури та правоохоронних органів породжує необхідність судового контролю за її законністю. Цей контроль здійснюється слідчими суддями – новітнім кримінальним процесуальним інститутом, який уведений законодавцем. Проте теоретичних і практичних напрацювань в цьому напрямі ще немає й у цьому полягає актуальність цього дослідження.

В юридичній літературі деякі питання проблеми «судового контролю» та «захисту прав людини» взагалі вже досліджувалися багатьма вченими, зокрема: В. Ф. Бойком, Ю. М. Грошевим, Н. Л. Дроздович, А. Я. Дубінським, В. С. Зеленецьким, Н. І. Клименко, О. Ф. Коні, В. О. Коноваловою, М. В. Костицьким, В. Т. Маляренком, М. М. Михеєнком, М. А. Погорецьким, Б. М. Пошвою, М. І. Сірим, В. Ю. Шепітьком та ін. Проте суб'єкти здійснення судового контролю – слідчі судді – введені законодавцем під час реформування судочинства та особливості їх діяльності щодо захисту прав людини – майже не досліджувалися вченими.

Мета статті зумовлена теоретичною та практичною необхідністю дослідження особливостей діяльності слідчих суддів для підвищення ефективності кримінального судочинства та захисту прав людини.

Права людини – це права, які утворюють основу правового статусу особистості. Уперше поняття «права людини» трапляється у французькій «Декларації прав людини і громадянина», прийнятій 1789 р., хоча до цього ідея природжених прав пройшла довгий шлях розвитку, важливими віхами на її шляху були англійська Велика хартія вольностей (1215), англійський Білль про права (1689) і американський Білль про права (1791). 1922 р. з ініціативи німецької та французької ліг за права людини, два десятки організацій у різних країнах створюють Міжнародну федерацію за права людини (FIDH), першу в світі міжнародну організацію за захисту прав людини. Також 1950 р. в Європі була підписана Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод. Головна відмінність цієї Конвенції від інших міжнародних договорів у галузі прав людини: створення реально діючого механізму захисту декларованих прав – Європейського суду за права людини [6].

У сфері кримінального судочинства, найбільш тісно пов'язаній із заходами процесуального примусу й більш ніж істотним обмеженням прав і свобод учасників процесу, конституційна гарантія прав і свобод громадянина об'єктивується у самостійний кримінально-процесуальний інститут судового контролю за діями і рішеннями органу досудового розслідування та прокурора, що обмежують конституційні права і свободи громадян. Судовий контроль у кримінальному провадженні забезпечує: а) конституційну функцію реалізації повноважень судової влади; б) вагомий процесуальну гарантію правосуддя у кримінальному процесі; в) ефективність засобів досягнення мети і виконання завдань кримінального судочинства. Суть контролю становить самостійне з'ясування судом обставин кримінального провадження з

визначеного кола питань, формування власного внутрішнього переконання з досліджуваних фактів. Результатом будь-якого виду судового контролю є захист особи, її прав і свобод, забезпечення законності й правосуддя. За своєю правовою природою судовий контроль має ознаки правосуддя, оскільки питання, що перевіряються судом при здійсненні контрольної функції, за своєю сутністю мають змагальний характер між сторонами процесу, котрий вирішується в судовому засіданні.

У загальних рисах права людини можна визначити як права, притаманні природі людини, без яких вона не може існувати як людська істота. Права людини надають їй можливість повноцінного розвитку і використання її людських якостей, інтелекту та задовольняти духовні та інші потреби. Вони ґрунтуються на зростаючій потребі людства в більш якісному житті, в якому є невід'ємними гідність і цінність кожної людської особистості її повага і захист. Відмова у наданні людині прав створює умови для соціальних й політичних заворушень, насильства і конфліктів у державі.

Новітній КПК України декларує здійснення кримінального судочинства з дотриманням прав людини. Так, законодавець зазначає, що кримінальне провадження здійснюється з додержанням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Принцип верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини [4, с. 8]. Отже, Кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з орієнтуванням на практику Європейського суду з прав людини. Рішення національного суду або міжнародної судової установи, яке набрало законної сили і ним встановлено порушення прав людини має преюдиціальне значення для суду, який вирішує питання про допустимість доказів. Під час кримінального провадження судом та правоохоронними органами має бути забезпечена повага до людської гідності, прав і свобод кожної особи. Кожен із учасників кримінального провадження має право захищати усіма засобами, що не заборонені законом, свою людську гідність, права, свободи та інтереси, порушені під час здійснення кримінального провадження.

Гарантія дотримання прав людини передбачає недопустимість доказів, отриманих внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, а також будь-яких інших доказів, здобутих завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав та свобод людини. Суд зобов'язаний визнати істотними порушеннями прав людини та основоположних свобод, зокрема, такі діяння: здійснення процесуальних дій, які потребують попереднього дозволу суду, без такого дозволу або з порушенням його суттєвих умов; отримання доказів внаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження або погрози застосування такого поводження; порушення права особи на захист; отримання показань чи пояснень від особи, яка не була повідомлена про своє право відмовитися від давання показань та не відповідати на запитання, або їх отримання з порушенням цього права; порушення права на перехресний допит; отримання показань від свідка, який надалі буде визнаний підозрюваним чи обвинуваченим у цьому кримінальному провадженні [4, с. 87].

Судовий контроль за дотриманням прав людини полягає в тому, що такі докази мають визнаватися судом недопустимими під час будь-якого судового розгляду, крім розгляду, якщо вирішується питання про відповідальність за вчинення зазначеного істотного порушення прав та свобод людини, внаслідок якого такі відомості були отримані.

Важливою новелою законодавства в цьому напрямі є введення посад слідчого судді в місцевих судах [2, с. 21]. Вони обираються з числа суддів місцевих загальних судів та здійснюють повноваження з судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні в порядку, передбаченому КПК України. Кількість слідчих суддів визначається окремо для кожного суду зборами суддів цього суду. Слідчі судді обираються зборами суддів місцевого суду загальної юрисдикції за пропозицією голови суду або будь-якого судді цього суду, якщо пропозиція голови суду не була підтримана, на строк не більше як трьох років і можуть бути переобрані повторно. До обрання слідчого судді відповідного суду його повноваження здійснює найстарший за віком суддя цього суду. Слідчий суддя не звільняється від виконання обов'язків судді першої інстанції, проте здійснення ним повноважень із судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні враховується під час розподілу судових справ та має пріоритетне значення.

Судовий контроль здійснюється за трьома процесуальними формами: 1) ухвалення рішення про застосування до обвинуваченого (підозрюваного) заходів забезпечення кримінального провадження; 2) розгляду скарг учасників досудового розслідування на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора; 3) надання дозволу на здійснення негласних слідчих дій.

Рішення, які приймаються суддею в порядку судового контролю, за своїм характером і призначенням поділяють на два види судового контролю: попереджувального і подальшого. Попереджувальний контроль за діяльністю органів досудового розслідування здійснюється до її реалізації й лише на підставі судового рішення. Подальший судовий контроль здійснюється стосовно конкретних реалізованих рішень і дій органів досудового розслідування на підставі скарг осіб, чий інтереси зачіпаються такими рішеннями. Механізм прийняття рішення суддею в порядку судового контролю складається на підставі суддівського пізнання, зумовленого специфікою стадії досудового розслідування, та внутрішнього переконання судді. Ця специфіка має вираження в необхідності прийняття рішень, як правило, в умовах дефіциту часу, обмеженості інформації та на підставі фактичних даних, які отримані не особисто суддею, а іншими суб'єктами доказування. Тому під час перевірки наданих доказів визначається їх допустимість та достатність, і їхня законність залежить від правильного оцінювання суддею доказової інформації.

Новелою в судовому механізмі контролю за дотриманням прав людини є те, що кожен слідчий суддя місцевого загального суду, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться особа, яка тримається під вартою, має право постановити ухвалу, якою зобов'язати будь-який орган державної влади чи службову особу забезпечити додержання прав такої особи [4, с. 206]. При цьому, якщо слідчий суддя отримує з будь-яких джерел відомості, які створюють обґрунтовану підозру, що в межах територіальної юрисдикції суду знаходиться особа, позбавлена свободи за відсутності

судового рішення, яке набрало законної сили, або не звільнена з-під варті після внесення застави в порядку, установленому КПК України, він зобов'язаний постановити ухвалу, якою має зобов'язати будь-який орган державної влади чи службову особу, під вартою яких тримається особа, негайно доставити цю особу до слідчого судді для з'ясування підстав позбавлення свободи.

Слідчий суддя зобов'язаний звільнити позбавлену свободи особу, якщо орган державної влади чи службова особа, під вартою яких тримається ця особа, не надасть судове рішення, яке набрало законної сили, або не доведе наявність інших правових підстав для позбавлення особи свободи. Якщо до доставлення такої особи до слідчого судді прокурор або слідчий звернеться з клопотанням про застосування запобіжного заходу, слідчий суддя зобов'язаний забезпечити проведення у найкоротший строк розгляду цього клопотання. Незалежно від наявності клопотання слідчого, прокурора, слідчий суддя зобов'язаний звільнити особу, якщо орган державної влади чи службова особа, під вартою яких трималася ця особа, не доведе: існування передбачених законом підстав для затримання особи без ухвали слідчого судді, суду; неперевикнення граничного строку тримання під вартою; відсутність зволікання у доставленні особи до суду.

Якщо під час будь-якого судового засідання особа заявляє про застосування до неї насильства під час затримання або тримання в уповноваженому органі державної влади, державній установі (орган державної влади, державна установа, яким законом надано право здійснювати тримання під вартою осіб), слідчий суддя зобов'язаний зафіксувати таку заяву або прийняти від особи письмову заяву та: забезпечити невідкладне проведення судово-медичного обстеження особи; доручити відповідному органу досудового розслідування провести дослідження фактів, викладених у заяві особи; вжити необхідних заходів для забезпечення безпеки особи згідно із законодавством. Наявність заяви від затриманого є не обов'язковою, оскільки слідчий суддя зобов'язаний організувати вищевикладену перевірку, якщо зовнішній вигляд затриманого, стан чи інші відомі слідчому судді обставини дають підстави для обґрунтованої підозри порушення вимог законодавства під час затримання або тримання в уповноваженому органі державної влади, державній установі. Слідчий суддя зобов'язаний вжити необхідних заходів для забезпечення особи, яка позбавлена свободи, захисником і відкласти будь-який розгляд, у якому бере участь така особа, на необхідний для забезпечення особи захисником час, якщо вона бажає залучити захисника або якщо слідчий суддя вирішить, що обставини, установлені під час кримінального провадження, вимагають участі захисника.

Резюмуючи все вищесказане, потрібно зазначити, що права людини – це найвища людська цінність, а їх повага і дотримання – є обов'язком держави. Щодня робити внесок у справу захисту прав людини – одне з основних завдань, що стоять перед судовими органами України. Вагомість й ефективність судового контролю за дотриманням прав людини полягає в тому, що, навіть, сам факт його існування справляє позитивний вплив на роботу правоохоронних органів. Нагромаджений досвід у цій сфері демонструє двоякий ефект цього інституту. По-перше, суд, визнавши, що є порушення прав людини, забезпечує їх відновлення. По-друге, підвищується

рівень якості роботи правоохоронних органів у кримінальних провадженнях, що підлягають судовому контролю. Значення судового контролю полягає насамперед в цьому непрямому впливі, оскільки основна мета судового контролю, на нашу думку, полягає в тому, щоб досудове розслідування у кримінальних провадженнях проводились із додержанням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вибрані справи Європейського суду з прав людини / укл. Ю. Зайцев, О. Павліченко. – К. : Фенікс, 2004. – Вип. II. – 273 с.
2. Про судоустрій і статус суддів : Закон України / Офіц. вісник України : зб. норм.-прав. актів : Міністерство юстиції України. – К. : ДП «Українська правова інформація», 2010. – 198 с.
3. Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст / за ред. О. Л. Жуковської. – К. : ЗАТ «ВІПОЛ», 2004. – 960 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України / Офіц. текст. – К. : «Центр учбової л-ри», 2012. – 292 с.
5. Міжнародно-правове співробітництво України з питань кримінального судочинства / Офіц. видання. – Ужгород : ІВА, 2001. – 368 с.
6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ru.wikipedia.org/wiki/Права_человека.

Благу́та Рома́н Ігорович –
кандидат юридичних наук, доцент

НЕГЛАСНІ СЛІДЧІ (РОЗШУКОВІ) ДІЇ: ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ ТА ПРОВЕДЕННЯ

Проаналізовано поняття, правові підстави проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Висвітлено дискусійні питання щодо співвідношення категорії оперативно-розшукові заходи та негласні слідчі (розшукові) дії, суб'єктів цих дій та правової регламентації їх проведення для досягнення мети кримінального провадження.

Ключові слова: слідчі (розшукові) дії; негласні слідчі (розшукові) дії; оперативно-розшукова діяльність; джерела доказів у кримінальному провадженні.

Проведен анализ понятия, правовых оснований проведения негласных следственных (розыскных) действий. Освещены дискуссионные вопросы относительно соотношения категории оперативно-розыскные мероприятия и негласные следственные (розыскные) действия, субъектов этих действий и правовой регламентации их проведения для достижения цели уголовного производства.

Ключевые слова: следственные (розыскные) действия; негласные следственные (розыскные) действия; оперативно-розыскная деятельность; источники доказательств в уголовном производстве.

The analysis of concept, legal grounds of leadthrough of secret consequence (search) actions is conducted in the article. Debatable questions light up in relation to correlation of category operativno-rozshukovi measures and secret consequence (search) actions, sub'ektiv of these actions and legal regulation of their leadthrough for gaining end criminal realization.

Keywords: consequence (search) actions; secret consequence (search) actions; operativno-rozshukova activity; sources of proofs are in criminal realization.

Відповідно до вимог засади публічності ст. 25 КПК України прокурор, слідчий зобов'язані в межах своєї компетенції розпочати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак